

SOMOGY

KULTURÁLIS FOLYÓIRAT

A BERZSENYI DÁNIEL IRODALMI
ÉS MŰVÉSZETI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA
7400 Kaposvár, Nagy Imre tér 2.
E-mail: somogyfolyoirat@gmail.com

SOMOGY | 2025 | 1

2025.1.

ÖTVENHARMADIK ÉVFOLYAM

SOMOGY

KULTURÁLIS FOLYÓIRAT

E számunk szerzői

SZAKÁLY SÁNDOR (1955, Törökkoppány), történész, Balatonföldvár
KURUCZ GYÖRGY (1959, Veszprém), történész, Budapest
LENKEY TIBOR (1948, Makó), ny. pedagógus, Som
OROSZ LÁSZLÓ (1972, Miskolc), történész, Veszprém
BALÁZS GÉZA (1959, Budapest), nyelvész, kultúrakutató, Budapest
TÜSKÉS GÁBOR (1955, Pécs), irodalomtörténész, Budapest
BERZSENYI ZOLTÁN (1943, Szombathely) professor emeritus, Budapest
FEKETE GÁBORNÉ (1943, Törökkoppány), ny. tanár, Balatonföldvár
BARTUSZ-DOBOSI LÁSZLÓ (1971, Siófok), író, szerkesztő, tanár, Pécs
TEFNER ZOLTÁN (1949, Kötcse), történész, Budapest
KELLEI GYÖRGY (1947, Zamárdi), író, újságíró, kritikus, Balatonfüred
ROSTA ISTVÁN (1946, Kaposvár), tudománytörténész, Kaposvár
ROSTÁS LÁSZLÓ (1947, Görcsöny), ny. kardiológus főorvos, Kaposvár

Lapszámunk illusztrációit a Kapos ART Képző- és Iparművészeti Egyesület tagjainak munkáiból válogattuk.

Szakály Sándor: Az Olvasókhöz... ismét 3 |

ÉLŐ MŰLT | 5

Kurucz György: A közjó érdekei 5 |

Lenkey Tibor: Hőseink és őseink 19 |

Orosz László: „Több tízezer honfitársunk ma is élhetne...” 32 |

HAZAI TÁJAKON | 51

Balázs Géza: Édes-bús mesék a zamárdi Szamár-kőről 51 |

Tüskés Gábor: Till Aran balatonfenyvesi szobrairól 58 |

Berzsenyi Zoltán: A Berzsenyiek 64 |

Fekete Gáborné: A hagyomány kultúránk része 79 |

SZÉP SZÓ | 88

Bartusz-Dobosi László: A vén gazember 88 |

Tefner Zoltán: Betétdalok egy készülő regényhez 94 |

KÖNYVEKRŐL | 97

Kellei György: Mennyei gólok, és a megállított idő 97 |

EMLÉKEZZÜNK | 103

Rosta István – Rostás László: Tóth Sándor (1932–2024) 103 |

SOMOGY
KULTURÁLIS FOLYÓIRAT

FŐSZERKESZTŐ:
UJVÁRY GÁBOR

SZERKESZTŐ:
CSÁSZTVAY TÜNDE

ÖRÖKÖS FŐMUNKATÁRS:
TAKÁTS GYULA

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG TAGJAI:
CZIGÁNY GYÖRGY, GÁLNÉ JÁGER MÁRTA, KOVÁCS ZOLTÁN, LŐRINCZ SÁNDOR,
POLGÁR TAMÁS, SZEMES PÉTER, VÉN ZOLTÁN

A SZERKESZTŐSÉG MUNKATÁRSA:
HORVÁTH VERA ANNA

A TANÁCSADÓ TESTÜLET TAGJAI:
DEÁK ERNŐ, DUPKA GYÖRGY, GÖNCZ LÁSZLÓ,
KOVÁCS KISS GYÖNGY, TARI ISTVÁN, TÓTH LÁSZLÓ

A SOMOGY FŐSZERKESZTŐJE VOLT:
VÁRKONYI IMRE (1973–1980), LACZKÓ ANDRÁS (1980–1993)
TÜSKÉS TIBOR (1994–2000), VARGA ISTVÁN (2001–2008)
KÓSA CSABA (2009–2014), BÁBA IVÁN (2015–2017)

A BERZSENYI DÁNIEL IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza!

A szerkesztőség címe: 7400 Kaposvár, Nagy Imre tér 2.
E-mail cím: somogyfolyoirat@gmail.com; berzsenyitarsasagkaposvar@gmail.com
A folyóirat megjelenik negyedévente. Egyes szám ára: 800 forint. Előfizetési díj: egy évre 3200 forint.
INDEXSZÁM: 25759
ISSN 0133-0144
Felelős kiadó: Szakály Sándor
Tördelés: Typografika Kft., Békéscsaba
Készült: OOK-Press Kft., Veszprém • Felelős vezető: Szathmáry Attila

SOMOGY
KULTURÁLIS FOLYÓIRAT

ARCULATTERV:
BARABÁS FERENC

FOLYÓIRATUNK ELÉRHETŐ:

Kaposváron
a Berzsenyi Dániel Irodalmi és Művészeti Társaság titkárságán
7400 Kaposvár, Nagy Imre tér 2.
(Telefon: +36 20 287 0014)

Budapesten
Írók Boltja, 1061 Budapest, VI. Andrásy út 45.
A folyóirat előfizethető a Berzsenyi Társaság számlaszámán (11743002–20032977)

Folyóiratunk e-mail címe: somogyfolyoirat@gmail.com

A Berzsenyi Társaság weboldalának címe: www.berzsenyi-tarsasag.hu,
e-mail címe: berzsenyitarsasagkaposvar@gmail.com

A MEGJELENÉST TÁMOGATTA:

Nemzeti
Kulturális
Alap

Nemzeti
Együttműködési
Alap

MINISZTERELNÖKSÉG

BETHLEN GÁBOR
Alapkezelő Zrt.

SZITA GÁBOR

Ára: nyolcszáz forint

Florian Krämer Volksbund-területvezető visszaemlékezése a „Schwäbische Türkei” német népességének II. világháború végi menekítéséről

A „Schwäbische Türkei” a német történeti és néprajzi terminológiában a Dúnántúl délkeleti részén fekvő – Baranya, Tolna és Somogy megyék egyes járásainak megfeleltethető – etnikailag kevert, ezért egzakt módon nehezen körülrajzolható, nagyjából 15 ezer km² nagyságú terület, ahová az oszmán-török hódoltságot követően a szervezett (állami és magánföldesúri) kolonizáció folytán jelentős számú németajkú telepés érkezett. A 18. századtól kezdve mintegy 200 itteni településen megkapaszkodó német kolonistákat a velük együtt élő magyar és délszláv népesség egységesen „sváboknak” nevezte, függetlenül azok szűkebb származási helyétől. Az I. világháború után a csonka országterület legnagyobb (majd negyedmilliós) német közössége élt itt.

A szóban forgó terület a Kárpát-medence két leghomogénebb német településtömbjének egyike volt: az I. világháború után Ausztriához csatolt nyugat-magyarországi területsávhoz (Burgenland) hasonlóan átlag kétharmados német népességaránytal bírt, jóllehet egyes járásokban mindkét területen bőven 80% feletti részarányokat is kimutattak az egyes népszámlálások. Nem véletlen, hogy a két világháború közti időszakban a budapesti kormányzat (s még inkább a vidéki közigazgatás) nemzetiségpolitikai gyakorlatának keményedése és a legelemibb nemzetiségi igények látványos szabotálása miatt folyamatosan radikalizálódó német mozgalom legerősebb bástyája épp a Schwäbische Türkei volt.

Szükséges röviden utalni arra, hogy az asszimilációval szembeni önvédelem alapvetően jogos törekvéséből táplálkozó nemzeti emancipációs mozgalomnak a harmincas évek megváltozott politikai körülményei által determinált radikalizálódása végzetesen polarizálta a hazai sváb közösséget. Egyik oldalról a veleszületett népi attribútumai megvédésének, a másik oldalról pedig a magyarság és a magyar haza iránti évszázados lojalitás belső parancsának közös nevezőre hozása jóformán ellehetetlenült az adott kor politikai koordináta-rendszerében. E polarizálódás és a háttérben álló törésvonal eredetileg nem világnézeti-ideológiai gyökerű volt (vagyis nem a nemzetiszocializmus iránti viszonyban keresendő), hanem inkább az eltérő etnopolitikai koncepciókból fakadt. A kérdés igazából az volt, hogy a hazai németiséget erős kisebbségpolitikai sérelmeket Magyarország belügyeként kezelve és a kormánnyal együttműködve kell-e megoldani, vagy pedig külső patrónust keresve, Berlint bevonva volna célszerű engedményeket kicsikarni.

E dilemmát azonban gyorsan fölülírta a történelem. Mivel 1933 után Németország nemzetiszocialista köntöst öltött, a reá taktikai megfontolásokból támaszkodó

* A tanulmány az NKFIH K 146698 sz. „A szomszéd országokból érkezett magyar menekültek integrációja Magyarországon (1938–1948)” című kutatási projekt keretében a Kulturális és Innovációs Minisztérium Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból nyújtott támogatásával, a K 23 OTKA pályázati program finanszírozásában valósult meg.

volksdeutsch szárnyra mintegy magától értetődően rávetült a náci bélyeg. Pedig hangsúlyozni szükséges: kezdetben vajmi kevés fogalma lehetett a német gyökereihez öntudatosan ragaszkodó hazai svábnak a nemzetiszocializmus mibenlétéről, inkább csak a népközösség eszméjét, az összetartozást és a védelem lehetőségét olvasta ki belőle.

Tragikus, önsorsrontó tévedésnek bizonyult ez, mégis sok, a magyar állam iránt egyébként csöppet sem ellenséges hazai német követte a radikalizálódásnak szervezeti kereteket konstruáló fiatal német értelmiségi mozgalmárokat, amikor azok – Franz Basch karizmatikus személye körül tömörülve – szakítottak a Bethlen-kormány által engedélyezett magyarbarát szellemiségű német ernyőszervezettel (Magyarországi Német Népművelődési Egyesület, 1924), s létrehozták előbb a hivatalosan el nem ismert Volksdeutsche Kameradschaftot (1935), majd az immár legális Volksbundot (1938).

Ez utóbbi, vagyis a hazai németséget – annak differenciáltsága ellenére – egyésként kezelő és kíméletlenül összefogó, sokszor kárhoztatott népcsoportszervezet azonban maga is fölöttébb heterogén volt, s belső ellentétek, konkurenciaharcok által megosztott vezérkarral rendelkezett. Mindez hamarosan oda vezetett, hogy Berlin mindinkább expanziós politikája megbízhatatlan eszközöként tekintett csupán a Volksbundra, magát Basch népcsoportvezetőt pedig pusztán bábként – a lokális „Führerkultusz” kellékeleme gyanánt – tolt a kirakatba, ám minden lényegi döntésből kikapcsolta és a területi revíziókkal visszatért országrészek (nála megbízhatóbbnak ítélt) nemzetiszocialista kádereivel pótolta őt. Basch kezéből így lassan kicsúszott az irányítás, ami a Volksbund vezérkarának átrendeződésében is lecsapódott.

A régi vágású, alapvetően népiségi motivációjú, s inkább csak „konjunktúra-náci” csonkaországi bizalmasait gyorsan kiszorították az erdélyi és szatmári, valamint a bácskai településterületekkel visszatért „világnézeti nemzetiszocialisták”. Ők, akik Trianon után az utódállamokban már amúgy sem a magyar állam iránti lojalitás légkörében szocializálódtak, Basch belső ellenzéke gyanánt beszivárogtak a Volksbund kulcspozícióiba, amit jól mutat, hogy az országgyűlés két házában a 11 volksbundista képviselő közt csonkaországi csak kettő volt (Heinrich Mühl és Jakob Brandt). Ám legalább ilyen sokatmondó az a tény, hogy amikor a német és a magyar kormány által aláírt német népcsoportegyezmény gyakorlatba átültetése nyomán hét „virtuális területi egység” keletkezett, amelyek igazgatása a Volksbund közreműködésével történt – a németajkú lakosság ugyanis a népcsoportvezetés kompetenciájába tartozott –, e hét Volksbund-terület irányítói közt csupán egyetlen „hazai” (Heinrich Neun) akadt: még a Schwäbische Türkei is bácskai származású vezetőt kapott!

* * *

Egy az 1942-es állapotokat tükröző dokumentum, a *Volksbund der Deutschen in Ungarn tagozódásáról összeállított vázlat* a következőképp tájékoztat a teljes népcsoportszervezet strukturális felépítéséről. Az országos vezetőség (Landesleitung) alatt részint az egyes ügykörökért felelős főhivatalok (Hauptamt) álltak, részint pedig a német népcsoport által felügyelt hét terület (Gebiet). Az utóbbiakon belül ki-

sebb igazgatási egységeket képeztek a körzetek (Kreis), ezek pedig a helyi csoportokat (Ortsgruppe), vagyis az egész szervezet alapegységeit fogták össze.

A hét nagyobb terület a következő volt: *Gebiet Mitte* [központi terület, a fővárossal], élén Hugo Binder Gebietsführer, 7 körzettel, 78 helységgel illetve helyi csoporttal – *Gebiet Buchenwald* [a Bakony és a Vértes], Stefan Weber Gebietsführer, 4 körzettel, 76 helységgel illetve helyi csoporttal – *Gebiet Westungarn* [a nyugati megyék], Heinrich Neun Gebietsführer, 4 körzettel, 40 helységgel illetve helyi csoporttal – *Gebiet Schwäbische Türkei*, Florian Krämer Gebietsführer, 11 körzettel, 292 helységgel illetve helyi csoporttal – *Gebiet Batschka*, Josef Spreitzer Gebietsführer, 6 körzettel, 85 helységgel illetve helyi csoporttal – *Gebiet Sathmar und Karpathenland* [Szatmár és Kárpátalja], Martin Jusali Gebietsführer, 8 (még alakulóban lévő) körzettel, 77 helységgel illetve helyi csoporttal – *Gebiet Nordsiebenbürgen* [Észak-Erdély], Robert Gassner Gebietsführer, 3 körzettel, 50 helységgel illetve helyi csoporttal.

Amint az látható, a Schwäbische Türkei élére a Volksbund országos vezérkara Florian Krämert állította. Egy kívülről hozott *homo novus*, dacára annak, hogy valódi helyi beágyazottsággal rendelkező, befolyásos, a harmincas években még a német mozgalom „erős embereiként” számon tartott itteni jelöltek is rendelkezésre álltak volna (Heinrich Mühl, Georg Hornung, Konrad Mischung). A döntést minden bizonnyal a német mozgalmon belüli erőviszonyok főntebb jelzett elmozdulása magyarázhatja.

Az új területvezetőről nem sokat tud a hazai szakirodalom. A német mozgalom szolgálatában töltött előéletének feltárásához persze nemigen remélhetünk sikereket a hazai levéltári anyagtól – hisz politikai aktivizálódása és karrierépítése külföldön, a jugoszláv királyság polgáraként zajlott –, így személye akár a történelmi emlékezet kódébe is vesztetett volna 1945 után, amint ez oly sok aktív volksbundista társa esetében megtörtént. (Ne feledjük: népbírói felelősségre vonás a hazai Volksbund-vezetők közül egyedül a Magyarországnak kiadott Basch esetében történt, a többieknek – külföldre menekülve – sikerült új életet kezdeniük.) Ő azonban nem a nyom nélkül felszívódás útját választotta: az átmenet néhány nehéz évét követően az NSzK-ba kitelepített/menekült német közösség szervezeteiben reaktiválta magát, idővel pedig olyan tekintélyre s megbecsültségre tett szert, hogy halála után a tisztelői kötetet szenteltek életének és munkásságának, mely saját önéletrajzi feljegyzéseiből is merített (BRÜCKER, 1989.).

Florian Krämer 1897-ben született az akkor még Bács-Bodrog vármegyéhez (Kulai járás) tartozó – vegyes lakosságú, de egyértelműen német többségű – Veprőd (német neve: Weprowatz) községben. Az 1900. évi népszámlálás szerint a nem egész 3200 fős településen 2449 német, 700 magyar és 8 szerb lakos élt. Egy nemzedékkel később, az 1931-es jugoszláv összeírás szerint 2551 német, továbbá 489 magyar, 93 szerb és 22 ruszin. A német („donauschwab”) népesség a középkorban már létező, de a török korban elpusztult s a XVIII. század közepén a Kamara által katolikus magyar és szlovák telepésekkel újra benépesíteni próbált faluba a II. József korabeli harmadik német kolonizációs hullámban érkezett. Krämer szülei kilenc gyermeket

A dunai svábok bajorországi szervezete fennállásának 30. évfordulóján (1979) szervezett ünnepség.

(Az asztalnál jobbról a harmadik Krämer, balról a második Habsburg Ottó.)

neveltek, Florian a hetedikként született. Apja kenderkereskedő volt az erős német öntudatú, virágzó településen.

Visszaemlékezései szerint már gyermekként igen rossz benyomást tettek rá az általa tapasztalt leplezetlen magyarosító törekvések. Az oktatási-nevelési infrastruktúra terén jól ellátott község óvodájában a gyermekek és az óvónők meg sem értették egymást: előbbieket döntő többsége csak németül értett, utóbbiak viszont egyáltalán nem beszéltek németül. A foglalkozások nyelve a magyar volt. A helyi népiskola is az „egységes magyar nemzet” megteremtésére szolgáló rossz emlékű intézményként maradt meg az emlékezetében. Első tanítója, egy németül jól tudó pedagógus, már az első évfolyam befejezése előtt meghalt, az utód pedig – egyébként a fia, aki még német családnévét is megmagyarosította – kollégáival együtt a türelmetlen magyarosítás eszközeként viselkedett. A gyerekek még az iskolai szünetekben sem beszélhettek egymáshoz németül. Az órákon aztán ezek a környezetük által „magyarón”-nak bélyegzett pedagógusok magyar nyelvű szónoklataikat jóformán a falaknak tartották, hiszen, ahogy Krämer emlékszik, „mi egy szót se értettünk magyarul”.

A gyermek azonban tehetséges volt, ezért szülei – a plébános tanácsára – gimnáziumban akarták taníttatni. Ennek nyelvi előfeltételeit úgy próbálták megteremteni, hogy előtte egy teljes évre elküldték egy szomszédos magyar nagyközségbe. Ezután került a nagy hírű kalocsai jezsuita gimnáziumba, ahol az önmeghatározása, identitása újabb elemekkel gazdagodott. Hamar rájött, hogy új iskolája is a magyarosítás szolgálatában álló intézmény. A tanári kar mintegy 70%-át német származásúnak írja le, akik közül a magyarországi németek alapvetően „magyarón” érzületűek voltak, míg az osztrák tartományokból valók (dacára jó magyar nyelvismeretüknek) a tőlük is elvárt magyarosítás irányában inkább tartózkodóan viselkedtek, ami pedig a tanári kar szlovák tagjait illeti, ők leginkább Hlinka páter szlovák nacionalizmusá-

hoz vonzódtak, s eleve elutasították a magyarosító szándékot. A német identitás ápolása vonatkozásában egy tiroli (Thalhammer) és két szlovák (Roznovski és Kostialik) jezsuita tanára biztatása hagyott benne mélyebb nyomot; az utóbbi még a magyar sajtóval is pengeváltásba bonyolódott. Az efféle ösztönzés azonban nem vezethetett a nemzeti identitás nyílt felvállalásához: ahogyan Krämer emlékezik, egyetlen diák sem merészelt az iskola hivatalos irataiban egy nemzeti kisebbséghez tartozónak feltüntetni magát, mert az az eltávolítását eredményezte volna.

A fiatalember, noha édesapja üggyvédet szeretett volna faragni belőle, a tanári pálya mellett döntött. Tanulmányait helyben, a kalocsai érseki tanítóképzőben folytatta, ahol már elsőéves hallgatóként rangos ösztöndíjban részesült, s be sem fejezte még a főiskolát, amikor a katonai behívót kapott tanárok – kitört az I. világháború! – pótlására az intézmény gyakorló iskolájában munkába kellett lépnie. 1916-ban diplomázott magyar–német szakos tanítóként, valamint magyar és német orgonistaként. Két hónappal később azonban ő is kézhez kapta a katonai behívót, így (egy rövid megszakítással) végigszolgált a világháborút, ahonnét az összeomlás idején súlyos betegen tért haza szülőfalujába.

Az impériumváltást követően tanult hivatása és német öntudata zavartalan kiteljesítésében reménykedett. Kántorként a német egyházi énekek mellett a népi identitást felébresztő dalok elterjesztését is feladatának tekintette, s a település egyéb kulturális és egyesületi életében is a német karakter elmélyítése érdekében munkálkodott. 1921-ben kinevezést kapott szülőfaluja iskolájának élére: igazgató-tanító lett. Kezdetben úgy tűnt, tevékenysége inkább települése magyarságának körében szül visszatetszést, nem pedig a magyar pozíciók visszaszorulásában amúgy is érdekelt szerb politika és közigazgatás köreiben. Ám ez hamarosan megváltozott. Mindezekről ő maga így ír: „Az akkori oktatási miniszter, Svetozar Pribičević a szupermagyar Apponyi grófot is túl akarta szárnyalni. Államosította a német iskolákat, s javaiktól megfosztotta őket. Egyetlen rendelettel áthelyeztette a német érületű tanítókat: mehettek Dél-Szerbiába, Koszovóba, vagy más nem német helységekre.” Krämernek is ez lett a sorsa. Meg persze a személyét érő számtalan méltánytalanság: a visszahelyezési kérvényeire adott üres ígéretek és együttérző sajnálkozások, a kijelölt új álláshelyének betöltve találása, az eljárás tévedésnek minősítése, majd a véget nem érő felülvizsgálati várakozások. 1925-ben aztán ennek is vége szakadt: elbocsájtották az állami iskolai szolgálatból. Új egzisztenciát kellett teremtenie családjá számára. Vállalkozó lett, fakereskedésbe fogott. Az üzlet gyorsan felvirágzott, anyagi gondjai nem voltak többé; szabadon maradt szellemi kapacitása, valamint a méltánytalanságok révén sértett egyéni és nemzeti büszkesége azonban szinte kiáltott azért, hogy egy nemes ügy érdekében munkára fogják.

E nemes ügy pedig a régi és az új államkeretek közt magát egyaránt elnyomottnak és népi attribútumait mesterségesen visszaszorítottak érző német közössége felemelése, öntudatra ébresztése volt. Mindez fölöttébb nehéz feladatnak ígért az országos és lokális szinten egyaránt. A Délvidék németsége (s ugyanez érvényes a Kárpát-medencében élő valamennyi németre) épp ezekben az években súlyos iden-

titásválságon ment keresztül. Az I. világháborút lezáró nagyhatalmi döntés – a térség németiségének népi egységét tiszteletben tartani és az önrendelkezés jogát számukra is biztosítani kérő petíciók dacára – határokkal vágta ketté (sőt háromfelé) őket. Így aztán a bácskai svábok, a Bánát nyugati harmadában élőkkel együtt délszláv fennhatóság alá kerülve, az egykori magyar tradícióktól és a román államhoz csatolt testvéreiktől egyaránt elkülönülő, önálló német érdekképviselet kiépítésére kényszerültek.

Az új viszonyokhoz való pragmatikus alkalmazkodás és az erős közösségi érzület felélesztése lett a fő céljuk („hűség az államhoz és hűség a népességhez”), amiben egyaránt segítette őket újvidéki napilapjuk (*Deutsches Volksblatt*, 1919), a Georg Grassl irányítása alatt 1920 júniusában megszervezett kulturális egyesületük (Schwäbisch-Deutscher Kulturbund), illetve a korán megkezdődő politikai önszerveződésük. Ez utóbbi tekintetben a háromfelé szakított délvidéki „donauschwab” közösségnek – ahogyan a csonka Magyarországon Jakob Bleyer és Romániában Kaspar Muth – Jugoszláviában Stephan Kraft lett a vezetője, akinek az 1922-ben alapított, s a választásokból mindig parlamenti pártként kikerülő (majd a kormánykoalícióhoz csatlakozó) Partei der Deutschen irányítójaként komoly érdemei voltak abban, hogy a jugoszláviai német közösség belsőleg erős, összekovácsolt és az önzagzatás gondolatára érett állapotban várhatta 1933 után Berlin ama törekvéseit, melyek a „német népcsoport-politika” szolgálatába kívánták őt állítani.

Lokális szinten, Krämer szűkebb faluközösségében szintén komoly szervezőmunka zajlott. Visszaemlékezése szerint Veprőd németjei körében az impériumváltást követően is igen erős pozíciókat őrzött meg a „magyarón” érzület, hogy aztán a rejtőzködés éveit követően 1941-től majd újra nyíltan „piros-fehér-zöld ruhában díszeljen”. Ennek jelenlétét „igazán veszélyes” kihívásként értékelte Krämer, különösen annak fényében, hogy e magatartás mindenkor adut jelentett a türelmetlen szerb nacionalisták vezére, Joca Lalošević zombori ügyvéd kezében, aki ráadásul épp abban a választókerületben (Kula) kívánt parlamenti mandátumot szerezni, amelyhez Veprőd is tartozott, s amelyben a németek jelöltje maga Kraft volt.

Krämer valódi szervezőtalentumnak bizonyult. Igazából folytatta mindazt, amihez a „magyar időkben” már hozzákezdett: 1915-től szülőfalujában a „német gondolatot” propagáló darabokat állított színpadra, 1917-ben – frontszolgálatából időlegesen hazaengedve – helyi legényegyletet hívott életre, majd egy nagygyűlésen még a megyei főjegyzővel is szóváltásba keveredett, ami után a csendőrök néhány napra elhurcolták, felsőbb utasításra azonban mégsem akartak mártírt csinálni belőle. 1918 késő ősziére visszaemlékezve már a községi elöljáróság helyére szervezett nemzeti tanács munkáját méltatja, ahol német hivatali nyelvet vezettek be, hasonlóan az iskolához. A délszláv állam keretei közé kerülve azonnal szerepet vállalt a – főntebb említett – Kulturbund szervezésében. Testvére, Jakob (a *Deutsches Volksblatt* első főszerkesztője) és a verseci „Banatia” főiskolai egyesület tagsága által kísérvé keresztül-kasul bejárta a Bácskát, agitált és számos helyi csoport alapításában segédkezett. Emlékezése szerint a legfőbb nehézséget nem is a délszláv közigazgatás, ha-

nem a „magyar szellem” okozta, a papok, tanítók, földbirtokosok, akik aztán még a harmincas években is a magyar állam árulójaként tekintettek rá.

Egy helyi, vagy akár földrajzi szempontból tágabb merítésű intellektuális/politikai elit kitermelése tekintetében azonban Krämer önkritikus értékelése szerint is igen kevés eredményt sikerült felmutatni. Mindezt a következő példával illusztrálja: „Amikor 1923-ban először indulhattunk el a skupština-választásokon, az egész Bácskában nem találtunk egyetlen értelmiségit sem, aki a törvényben meghatározott életkorú lévén német képviselőjelöltként felléphetett volna. Az összes jelöltünket »importálni« kellett: Dr. Kraft, Dr. Moser, Schumacher, Täubl, mindannyian szerémségiek. Értelmiségünk jó része a magyarság javára lett elkótyavetyélve.”

Egyelőre szűkebb pátriájában próbált még intenzívebben munkálkodni. Vep-rődön az általa korábban életre hívott legényegylet mellé egy leányegyletet is létrehozott, s minthogy ezek felvirágzása folytán a harmincas évekre helyszűkével kellett szembesülni, a település központjában közadakozással házat vásároltak s átépítették azt az ifjúság számára. Elfogadta a szülőfaluja önkéntes tűzoltóegyletében neki felkínált parancsnoki tisztséget is, s azt a környék legmagasabb színvonalú, a különböző megmérettetésekben a fődíjat rendszeresen elhozó szervezetté fejlesztette, ünnepi alkalmak és események során pedig a reprezentáció szolgálatába állította. Néhány társával együtt heti rendszerességgel tartott „felzárkóztató tanórákat” és látókörbővítő, műveltségnövelő foglalkozásokat (földrajz, történelem, népdalok) a környék egyszerű sváb parasztsága számára. Népszerűsége, ismertsége, presztízse rendkívül megnőtt, alig győzött eleget tenni a meghívásoknak, amivel párhuzamosan kapcsolattrendszere is kitágult: elmondása szerint tevékeny szerepet vállalt „a népcsoport valamennyi társadalmi egyesületében”.

A II. világháború kitörésével feszültebbé vált a jugoszláv belpolitika, s a belgrádi kormányok szorítani kívántak a német kisebbség mozgásterén. A bácskai német településterületen – így Krämer szűkebb pátriájában is – mind intenzívebbé vált a rendőri jelenlét. Egy napon híret vette, hogy a potenciális túsok listáján az ő neve az első helyen szerepel. Azonnal eltűnt. Óvatossága igazolást nyert, mert még ugyanazon az estén megpróbálták elhurcolni akkorra már üres otthonából. Eszéken, majd Zágrábban húzta meg magát Philipp Popp püspöknél (a jugoszláviai evangélikus egyház első és egyetlen püspöke), majd a német konzulnál.

1941 tavaszán, a Jugoszlávia elleni német invázió és a Bácska magyar birtokbavétele idején Krämer Belgrádban tartózkodott. Itt kereste fel egy futár, s tudatta vele, hogy a magyarországi német népcsoportvezető – aki a területi revíziók újabb lépésével immár a bácskai németiséget is a Volksbund irányítása alá vonhatta – egy ideje már kapcsolatba kíván lépni vele, s minthogy szűkebb stábjával épp Újvidéken tartózkodik, kéri, haladéktalanul jelenjen meg nála. A személyes találkozás során Basch döntés elé állította Krämert, amit ő utólag így idézett fel: „Florian, melyik pozíciód kívánod elvállalni Zomborban, a területvezetőét vagy az ügyvezetőét?” Némi gondolkodás után az ügyvezetői feladatkört választotta, így aztán a Bácska területvezetője a Kulturbund vezetőségi tagjaként a belgrádi skupština képviselőjévé is megválasztott, nála tíz évvel fiatalabb Josef Spreitzer lett.

A berendezkedő magyar közigazgatás nemcsak a szerbekkel szemben lépett fel igen keményen, de a Jugoszlávia szétverését követően német megszállásban reménykedő és a „magyar uralom” iránti ellenérzést leplezni sem próbáló bácskai svábság elitje számára is egyértelműen jelezte, hogy meddig mehetnek el. A csalódottságának nyíltan hangot adó német értelmiség egy részét – Krämer harcostársa, Jakob Lotz verbászi tanító is köztük volt – a magyar katonai ügyész árulás vádjával letartóztatta. Krämer személyesen járt közben a zombori katonai közigazgatás vezetőjénél, vitéz Szentendrey (Schartner) Ágoston ny. vezérőrnagynál (akit 1947-ben kiadtak Jugoszláviának, s ott golyó általi halálra ítélték, de végül 1970-ben, Nagykanizsán hunyt el), melynek nyomán valamennyi lefogott németet három napon belül elengedték. Mindez azonban a legkevésbé sem segítette elő az 1918 előtti magyar világ iránti nosztalgia megteremtését.

A Bácska németsége úgy érezte, hogy nagyobb szabadságfokkal rendelkezett korábban, Jugoszlávia keretei közt, a Georg Grassl, majd Johann Keks által vezetett Kulturbund védőszárnyai alatt, amikor pedig a nemzetiszocialista irányzat („Erneuerungsbewegung”) Sepp Janko vezetésével 1939-ben átvette a Kulturbund irányítását, Berlinnel a háta mögött valóban garantálva érezhette népi kiteljesedését. E kedvező kilátásokba zavart bele tehát a magyar bevonulás, s ezért szinte irigykedve tekintettek az itteni németek azokra a testvéreikre, akik nem kerültek Budapest fennhatósága alá, hanem – a Kulturbund felszámolása után a megmaradt német népcsoport élére kinevezett (a háború után Argentínába menekült) Sepp Janko „Volksgruppenführer” által irányítva – háborítatlanul élhették életüket.

Az imént tárgyalt megfontolásaikban annyi igazság volt is, hogy a két világháború között Belgrád és a kisantant többi állama valóban arra törekedett, hogy kiállják az összehasonlítás próbáját. Kisebbségpolitikájuk és nemzetközi propagandájuk is azt célozta, hogy a frusztrált Magyarország – melynek a nemzetiségek iránti viszonyát önnön, Trianon és a „cserbenhagyási teória” által megmérgezett közvéleménye nyomásával is összhangba kellett hoznia – ne tudjon érdemi csáberőt, illetve revíziós politikájához bázist és felvevőkészséget találni az utódállamok német közösségeiben. (Elég, ha arra gondolunk, hogy a csehszlovák, román és délszláv állam gyakorlatával szemben Magyarországon még csak fel sem merülhetett a németajkú lakosság nemzeti alapon történő pártszervezkedése.)

A visszatért területek németjei bizalmatlanul tekintettek Budapestre. A magyar állam bácskai (újra)berendezkedésével kapcsolatban a helyi svábság érzelmeit maga Krämer is kifejezésre juttatta, amikor a Szentendrey Zomborból való távozása alkalmából rendezett búcsúvacsorán – ezt ismét az ő visszaemlékezéséből tudjuk – a nemzetiségek megjelent vezetői közül mindenki más (szerbek, bunyevácok, szlovákok, ruszinok) magyar nyelven búcsúzott el tőle, ő maga azonban csakis németül volt hajlandó megszólalni. (Szentendrey válasza is német nyelvű volt.)

Krämer a Volksbund bácskai területének ügyvezetői minőségében kevésbé politikai, inkább háttér- illetve aprómunkát végzett. A zombori megyeháza szomszédságában megvásárolt és átépíttetett egy házat – ez előzőleg a magyar csendőr-

ség épülete volt –, s ide költöztette be a népcsoport területvezetőségét. 1941/42 telét alapvetően a Volksbund területi struktúrájának kiépítésével, helyi csoportok szervezésével töltötte. Meghívásokat fogadott el, alapszervezeti közgyűléseken vett részt. Sikeres építómunkáját a budapesti központ is nagyra értékelte. Egy alkalommal a fővárosból hazatérő Spreitzer közölte vele, hogy már másnap utaznia kell, mert a népcsoport vezetősége újabb fontos feladatot kíván rábízni.

Krämer Budapesten aztán megtudta, hogy a Schwäbische Türkei három, mindaddig megyénként külön egységet képező német tömbjét egyesíteni kívánják, s az új egység élére, területvezetőként őt szemelték ki. Tőle várják, hogy a lehető leggyorsabban olyan minőségű szervezőmunkát végezzen el, mint amit a Bácska második embereként már elvégzett. Visszaemlékezésében pontosan felidézi a szívhez szólóan meleg szavakat Basch szájából, amellyel a népi építómunka új színhelyeként Pécsset jelölte ki számára. Ahogyan a megbízással kapcsolatos, azonnal megfogalmazott aggályait is feleleveníti, egyebek mellett azt, hogy „egyáltalán nem ismerem ezt a vidéket”, „olyan menjen oda, aki kiismeri magát ott”, „hogyan boldoguljon ott egy teljesen ismeretlen ember”, „Zomborból még tudtam a saját gazdaságomat irányítani, Pécs egy másik világ, nagyon messze az otthonomtól”, stb.

Miután a népcsoport iránti kötelességei és a vezérkar érveinek súlya alatt mégis „meghajolt”, a Volksbund országos vezetőségének végrehajtó szerve, a Stabsamt (törzshivatal) főnöke, a szatmári Sepp Schönborn kíséretében tett bemutatkozó látogatást Pécssett.

Új székhelyén – emlékei szerint – áldatlan állapotok fogadták. Érkezésekor jókora tömeg várta ugyan, s a pécsi német gimnázium és diákotthon vezetőjének lelkes üdvözlő beszéde is mélyen meghatotta, ám maga sem érezte őszintének egy senki által nem ismert idegen ünneplését. Szállást egyelőre a diákotthonban kapott – bármiféle szükséges infrastruktúra (akár egyetlen papír vagy írószer), kiszolgáló személyzet, szolgálati jármű nélkül. Mindent a legelejéről kellett kezdenie és a szükséges feltételeket megteremtenie. Ugyanakkor segítőkészséget, lelkesedést és az itt is nagy odaadással végzett propagandakörútjain, nagygyűlésein mindig telt házat tapasztalt. Azon pedig meg sem lepődött, hogy a nehézségeket alapvetően a magyar igazgatási szervek, a csendőrség és az ellenséges érzelmű néptömegek jelentették. Rengeteg munkát adott neki az ellenállás leszerelése. A sikerek pedig növelték a helyi németek bizalmát.

Sikeresen hátrította el például ama nehézségeket, amikről a helyi német gimnázium vezetőjétől értesült. A diákotthon és az iskola több kilométer távolságra fekküdt egymástól. A német diákokat a kettő közti útvonalon rendszeres inzultusok érték a felheccelt tömegek részéről (mint írja, „az utcán a magyar csöcselék rájuk támadt”), leköpdösték, bántalmazták, kövekkel hajigálták őket. Személyesen tiltakozott Pécs város polgármesterénél, s ezután valóban meg is szűntek a diákokat érő atrocitások. Az iskolával kialakított kapcsolat fontosságát bizonyítja, hogy egy új gimnáziumi épületet sikerült fölépíteni, amihez új diákotthont vásároltak és rendeztek be.

A II. világháború hátralévő szakaszában a Volksbund egyes területeinek vezetősége számára a legnagyobb feladatot egyfelől a Németország és Magyarország között legfelsőbb szinten megkötött SS-toborzási egyezmények gyakorlatba átültetése (e tekintetben Krämer semmiféle információval nem szolgál, a kérdéskör egészéről hallgat), másfelől pedig, a front 1944 végi közeledtével párhuzamosan a németajkú lakosság evakuálásában való segítő közreműködés jelentette. Ez utóbbiról a halála után összeállított tisztelegő kötetben közölt autobiográfiai töredékek közt is rálehetünk néhány rövid gondolatra, egy a hatvanas években szintén általa készített összefoglalás azonban bővebb áttekintést ad. Utóbbira alább még visszatérünk.

Miután 1945 tavaszán egy a Schwäbische Türkeiből érkezett menekültcsoport kísérőjeként Ausztriában az amerikaiak kezére került, azok tovább szállították nyugatra, s egy lovassági kaszárnyába, Ludwigsburgba internálták. Állítása szerint ott a megmaradt javaiból is „kifosztották”, még teveszőr pokrócát és borotváját is elvették, csak a hátizsákját hagyták meg. Az amerikai katonák amúgy fizikailag nem bántalmazták. Egy istállóban helyezték el, úgy 150 ember társaságában. Ágya csak a régebb óta ott lévőknek volt, nekik, újaknak, a padlóra fektetett papírfecniken kellett aludniuk. Napokkal később kerítettek csak számukra kétemeletes fapriccseket. Táplálék gyanánt reggel és este egészen híg levest kaptak, benne olykor némi babbal, borsóval. Kenyérből naponta 1 kg jutott 8, nem egyszer 12 embernek.

Az amerikai táborparancsnokot emberi érzelmek nélküli, gyűlöletes embernek írja le. Idővel megbetegedett, s gyógykezelésre egy karlsruhei laktanyába szállították, ahonnan egy az ablakon kidobott és szerencsés módon célba ért üzenettel életjelt adott magáról a még Ausztriában, Innsbruck közelében tartózkodó feleségének. Felgyógyulva visszakerült Ludwigsburgba, ahol összességében 16 hónapot töltött el anélkül, hogy akár egyszer is kihallgatták volna. Amikor először előállították, már csak annyit közöltek vele, hogy másnap szabadon távozhat. Mint írja, egy zsidó hadnagy óva intette attól, hogy Ausztria felé vegye az irányt, mert ők azonnak kiadnák Jugoszláviának. Így aztán Bajorországba ment a számára biztosított vasúti jeggyel, ahol előbb egykori honfitársainál húzta meg magát, majd az időközben megérkező feleségével együtt egy Freising közeli faluban egy szobát utaltak ki számukra.

Új hazájában az új egzisztencia megteremtése fölöttébb nehézkesnek bizonyult. A kézenfekvő megoldás a tanári pálya lett volna, ám ez adminisztratív akadályokba ütközött: az illetékes szervek az oktatás-nevelés területén „berufsfremd”-nek nyilvánították őt, minthogy már 1925 óta nem dolgozott hivatásában. Ezért mindenféle vállalkozásokba kezdett. Stuttgart városa különböző hivatalai számára fa- és porcelán áruk beszerzésével bízta meg, használatba vett egy parasztgazdaságot és sertésstenyésztet létesített, majd üzemi étkezde működtetésével próbálkozott, ám minden kísérlete rövid életűnek bizonyult. Végre talált egy iskolát (speciális nevelési igényű gyerekeknek), ahol elhelyezkedhetett, ez azonban pár év múlva bezárt. Néhány további iskolában is tudott még hosszabb-rövidebb munkaviszonyt létesíteni, életkora miatt azonban az első adódó alkalommal mindig lecsérélték fiatalabb tanerőkre. 68 évesen vonult nyugdíjba.

Az igazi kiteljesedést a világháború után is a népiségi munka („Volkstumsarbeit”) hozta meg számára. Már az amerikai fogolytáborban maga köré gyűjtötte egykori földijeit, ami főképp a bácskai-bánáti svábokat jelentette, s velük gyakorta megvitatták a Jugoszláviába történő visszatérés lehetőségét (ő maga nem hitt már ebben). Az új otthonteremtés és az integrálódás időszakában pedig azonnal csatlakozott egy korábbi tanítványa és annak baráti társasága körül szerveződő „honfitársi közösséghez”, s annak hamarosan központi személyisége lett.

E kisebb közösségek, rokon lelkű csoportok keresték egymás társaságát, s igyekeztek mind többjüket tömörítő nagyobb szervezetekké alakulni. A főképp a kibocsájtó államok, illetve a németországi felvevő tartományok szerint tagolódó „Landsmannschaft”-ok sokasága alakult meg néhány esztendő alatt. Összefogásuk, s persze egymással való kapcsolatuk igencsak problémás volt, elsősorban tagságuk és prominens személyiségeik előélete, illetve a múlthoz való viszonya, eltérő politikai felfogása miatt. Igazán integratív alakokká csak kevesen tudtak fölemelkedni.

1949. október 30-án, a müncheni Tannengarten vendéglőben megalakult a Bajorországba szakadt egykori jugoszláviai „donauschwab” közösséget összefogó Landsmannschaft der Deutschen aus Jugoslawien in Bayern. A szervezetben, melynek első elnöke a 39 jelenlévő akaratából Jakob Wacker orvos, ügyvezetője pedig az egykori jugoszláviai Kulturbund vezetője, Ludwig Keks lett, Krämer is aktív tevékenységet folytatott. A tisztújításkor aztán, 1952-ben, egyhangú szavazással választották meg Krämert a jugoszláviai németeket tömörítő Landsmannschaft bajor tagszervezetének elnökévé. E pozíciót több mint negyedszázadon át, leköszönéséig, 1979-ig viselte. (A mi összefüggésünkben igen sokatmondó tény, nevezetesen a magyarországi kötődésének és beágyazottságának csekély mértékét jelzi, hogy a háború után, az NSZK-ban, nem a magyarországi kitelepítettek valamelyik szervezetében tevékenykedett, hanem inkább a jugoszláviai németeket tekintette honfitársainak, az ő szervezeteikben aktivizálódott.) Munkája elismeréseként országos, tartományi, honfitárs-szervezeti és települési kitüntetések sokaságát kapta. 1984 őszén, 87 évesen hunyt el, Münchenben temették el.

* * *

Főszereplőnk személyének megismerését követően visszatérhetünk a főntebb elvarratlanul hagyott szálhoz, a Schwäbische Türkei németiségének II. világháború végi evakuálásához.

Az 1944. augusztusi román kiugrás és a front várhatóan gyors megérkezése akut kérdéssé tette a „német vér” kimenekítését. A területi revíziók során nem bolygatott Dél-Erdélyből és a román Bánátból a szász és a sváb lakosság pánikszerű menekülése vette kezdetét nyugat felé, ők pedig szinte „magukkal rántották” a visszacsatolt (észak-erdélyi, kárpátaljai, szatmári, bácskai) területek német népességét. A meginduló spontán népmozgásra a magyarországi német népcsoportvezetés, a megszálló német csapatok parancsnoksága és persze Berlin egymással összehangolt módon kényszerült reagálni.

Berlinben a Reich határain kívül élő „népinémetek” az SS (legfelsőbb szinten pedig a német népességtagosításért, továbbá az egész kelet-európai „Neuordnung” során végrehajtandó népességmozgatásokért felelős „Reichsführer SS”, Heinrich Himmler) hatáskörébe tartoztak. Az SS keretében az egyes német népcsoportokkal való kapcsolattartásért felelős szerv a Volksdeutsche Mittelstelle (VoMi) volt, ennek élén 1937 óta Himmler bizalmasa, Werner Lorenz állt. Lorenz a menekülők tömegeinek koordinált mozgatására már szeptember legelején egy kb. 300 fős SS-különményt (Umsiedlungskommando) rendelt ki Hans Weibgen SS-ezredes irányítása alatt.

Weibgen feladata elsősorban az volt, hogy tervszerűen vezényelje e tragikus német népvándorlás egymásra torlódó újabb hullámait (mely mozgás kisebb részben vasúti szerelvényeken, sőt a Bácskából némely esetben hajón, jórészt azonban Trecknek nevezett fogatolt szekerkaravánokon történt), megszabott napi menetteljesítményeket jelöljön ki számukra, a konvojokat egységekre tagolja és vezetőkkel lássa el, s persze az ellátásukról is gondoskodjon, egyeztetve a Volksbund, illetve a magyar állam központi és helyi szerveivel.

A megállapított ütemterv szerint (amelyet az egymásra torlódás elkerülése érdekében szigorúan betartottak, akár még úgy is, hogy egyes csoportokat hosszan parkoltattak a Dunántúlon) előbb a Dunán Vácnál átkelt észak- és dél-erdélyiek lépték át a határt, október 15. és november 6. között. November elején aztán a bánáti németek is elhagyták az országot. Ekkor következhetek a szatmári svábok (november második hetében), végül pedig a bácskai svábok, akik november 14. és december 6. között kelhettek át a határon.

A peremterületek eltávozó németsege mellett a trianoni országterület németjeinek evakuálása sem várhatott már tovább. Ám amennyire a Kárpát-medence viszszaosztott (vagy épp a területi revíziókból kimaradt) területeiről való németek – az általános pánik hangulatában – többnyire fegyelmezetten engedelmeskedtek a kiürítési parancsnak, annyira szabotálta azt és ellenszegült a náluk jóval erősebb magyar-érzetben szocializálódott csonkaországi sváb parasztság. Weibgen értetlenkedő jelentések sorát küldte Berlinbe, melyekben megdöbbenve konstataulta, hogy e németekből – jó magyar hazafinak érezvén magukat – úgyszólván teljesen hiányzik a Führer parancsa iránti vakfegyelem, s egyáltalán a veszélyérzet és a távozás szándéka. A kiürítési próbálkozások így aztán katasztrófális arányszámokat mutattak, a felelősség kérdésében pedig egymásra mutogatott és hajba kapott Weibgen SS-kommandója, illetve a Volksbund országos és helyi vezetőgarnitúrája, mely maga is csak október végétől kezdte meg – ekkor is csupán önkéntes alapon – a kiürítés propagandáját.

A német lakosság menekülési hajlandósága a Schwäbische Türkei vonatkozásában is megdöbbenően alacsony volt. Weibgen a szóban forgó terület németségének számát 300 ezer főre, a Volksbundhoz tartozókat 100 ezerre, míg – Krämer területvezető állítása nyomán – azon személyek számát, akik eleget fognak tenni az evakuációs parancsnak, 30 ezerre tette. Az itteni kiürítést aztán a front megérkezéssel párhuzamosan december 2-án lezártnak nyilvánították, a tapasztalatok nyomán

pedig december 3-án az észak-dunántúli német tömbökben elrendelték a kényszerkiürítést.

Krämer a hatvanas évek végén papírra vetett (olykor pontatlan visszaemlékezésein alapuló) összefoglalója forrásértékkel bír. Közléseit azonban, noha azok igen informatívak, s nyilván a levéltári forrásokból aligha kinyerhető személyes élményanyaggal, valamint nem is lepezett emocionális töltettel rendelkeznek, nagy óvatossággal kell kezelnünk. Leírása bennfentes áttekintés ugyan, ám egyértelműen a Volksbund-narratívát visszahangozza, ennek megfelelően az erőmező többi pólusát igencsak marginalizálja, mi több, elmarasztalja: Weibgent csupán bírálja, ám Lorenz VoMi-főnököt egyenest becsméri. Emlékei időnként cserben hagyják őt, a szereplőket (rangjukat, nevüket, még a német hangzású neveket) sem mindig tudja pontosan visszaidézni. Az események negatív vonatkozásait persze minduntalan a külső tényezőknek, vagy az őt háttérbe szorító birodalmi szervezeteknek (VoMi) tulajdonítja, az olykor akár az előzőek akaratával is dacoló – mégoly csekély – sikereket, a kompetenciát, s vele együtt az (ellenszéllel és a meg nem értettséggel küzdő) jószándékot viszont mindig önmagának vindikálja. Mindezek úgyszintén erős forráskritikára ösztönöznek.

A szöveg közlése során a kiegészítő, pontosító, illetve magyarázó megjegyzéseimet nem jegyzetek formájában, hanem a megfelelő helyeken, kapcsos zárójelben iktattam be.

Florian Krämer: A dunai svábok menekülése a Schwäbische Türkeiből

„A Schwäbische Türkei lakosságát magyarok és dunai svábok alkották, de – különösen a délkeleti részen – horvátok és szerbek is éltek itt. Az úgynevezett nemzeti kisebbségek példásan kijöttek egymással.

Magyarországon sehol máshol nem folyt oly gátlástalanul a nem magyar lakosság elmagyarosítása, mint a Schwäbische Türkeiban. Ez a Magyarország számára végzetes jelenség különösen könyörtelenül érintette a németeket. A birodalmi németek – köztük azok is, akik Magyarországon végezték hivatalos feladataikat – a magyarokra csak mint „vendégszerető szövetségesekre” tekintettek. Főként a mi sorsunkért felelős állami szervek, mint például a Volksdeutsche Mittelstelle (VoMi) és annak tisztviselői, voltak tájékozatlanok és tudatlanok, s végzetesen befolyásolta őket a célirányos magyar vendégszeretet.

Több tízezer honfitársunk ma is élhetne, ha a VoMi nem vallott volna szegényletes kudarcot egész Délkelet-Európában. Sok VoMi-tisztviselő fontosabbnak tartotta, hogy a rendelkezésére bocsájtott autóval vagy teherkocsival szalonnát, lisztet, ruhaszöveteket szállítson hozzátartozóinak, mint hogy honfitársainkat mentse velük.

A VoMi működéséért Werner Lorenz tábornok [SS-Obergruppenführer] viselt felelősséget, aki teljesen tájékozatlan és vezetésre alkalmatlan volt ebben a fontos

hivatalban. Adjutánsa, Dr. Weibgen ezredes [SS-Standartenführer] ugyan intelligens volt, de ő sem volt jobban tájékozott, mint felettese, akire befolyással bírt. Rádásul minden jó tanács elöl elzárkózott, s gyakorta gögösen viselkedett. A kiürítés során tíz SS-tiszt segítette. [Az evakuálásra idevezényelt kb. 300 fős SS-különítmény tisztirangú tagjai.] Köztük voltak tiszteletre méltó személyek is, akik – bár a legjobbat akarták – a vezetés miatt kudarcot vallottak. Délkelet-Európában már a két világháború között megjelent egyfajta irányított propaganda, mely a németek kitelepítését célozta ebből a régióból. E vágyálom eredete népünk nagy jólétében gyökerezett. A Schwäbische Türkei egykori területvezetőjeként megengedhetem magamnak ezeket a kemény megállapításokat.

E tervekhez a magyarok kedvező indokra leltek a dunai svábok német nemzeti öntudatra ébredésében, amelyet Prof. Dr. Jakob Bleyer indított el. A propaganda újabb, féktelen táplálékot kapott a bukovinai, besszarábiai és dobrudzsai németek áttelepítésének megindulásával.

A helyzet 1941-ben, a Bácska magyarok általi megszállása után végképp kiéleződött. A magyarok azt várták, hogy a korábban oly engedelmes dunai svábok lelkes fogadtatásban részesítik őket. A csonka-magyarországi németek mostoha kezelése és a megszállás során tanúsított brutális fellépés azonban rendkívüli módon elidegenítette a bácskai németeket. Sokan nyíltan kifejezték csalódásukat a magyarok érkezése miatt, aminek következtében aztán több száz embert börtönöztek be. Csak azután, hogy egy hosszú vita során azt mondtam Szentendrey (korábban Schartner) tábornoknak [helyesen: ny. vezérőrnagy], hogy a magyarok – „politikai bűncselekmények” miatt – 23 nap alatt több németet zártak börtönbe, mint a szerbek 23 év alatt, engedte szabadon a foglyokat

A magyarok által 1941/42 telén Zsablya, Csúrog és Újvidék térségében a szerbek és a zsidók ellen elkövetett rémtettek (amelyekért később teljesen alaptalanul a németeknek kellett megfizetniük), továbbá számos, köztük vezető dunai sváb személynek a magyar honvédség büntetőosztágaiban történt elpusztítása (csak két példa: Dr. Konrad Mischung és Josef Jeckl) fagyos léghört teremtett a dunai svábok és a magyarok között. A magyar parlamentben a „szövetség” időszakában gátlástalanul uszítottak ellenünk. Magyar csendőrök támadtak rá honfitársainkra, olykor épp a templomból távozáskor (Nagyszékely/Tolna megye), s verték véresre őket.

E számunkra kevésbé irigylésre méltó helyzetben ért el minket a katasztrófa: Németország veresége és a menekülés Sztálin vörös hadserege elől... Előttünk egy kudarcot valló VoMi, mögöttünk a magyar brutalitások. Elképzelhetetlenek lettek volna a következmények ránk, dunai svábokra nézve, ha Horthy 1944. október 15-i puccsa több szerencsével jár! A Szerémség, Szlavónia, Horvátország kiürítésre került. A Schwäbische Türkei átvonulási területté vált. A Ferdinand Gasteiggerrel [a független horvát állam német népcsoportvezetője] és más horvátországi vezetőkkel folytatott pécsi megbeszélések zökkenőmentes átvonulást eredményeztek.

Egészen másképp alakult a Bánátból és Bácskából érkező honfitársak átvonulása! Már az első, a romániai Bánátból Kiskőszegre befutott szekérkaraván [Treck]

is nagy nehézségekkel találta szembe magát: a menekülteket a helyi önkormányzat megakadályozta abban, hogy belépjenek a házakba. Azonnali közbeavatkozásunk tudta csak orvosolni a problémát.

A Duna keleti (bal) partján hamarosan hatalmas tömegek torlódtak fel. A Kisköszegnél és Mohácsnál bevetett kompok egyszerűen nem tudták tartani a lépést. A Duna nyugati partján fekvő hegyvidéki területen a karavánok tovább vonulása hatalmas nehézségekbe ütközött. A szekereknek nem volt fékjük, a húzó lovak patkói hamar elkoptak. Hiányoztak a műhelyek, a mesterek és az alapanyagok.

Sok menekült a magával hozott állatokat a kompokra kötötte és átvitte őket a Duna nyugati partjára. Mi megvásároltuk az állatokat e honfitársaktól, és tábori konyhákat állítottunk fel.

A Wehrmachtól egyre több tehervonatot igényeltünk. Ezekbe a beteg és a mozgásképtelen honfitársak kerültek. Pécsett szálláshelyeket alakítottunk ki, főleg a gimnáziumainkban és a dunai sváb internátusban. Innen továbbítottuk a honfitársakat, miután felépültek. Dunaföldvár közelében, Cece községben, egy nagy ellátóállomást hoztunk létre, ahol még lótakarmányt is osztottunk. Az itt felállított tábori konyha éjjel-nappal működött. Számos más településen is hasonló intézményeket létesítettünk.

A területvezetőség körlevelet adott ki, amely iránymutatást tartalmazott a meneküléshez. A legapróbb részletekbe menően tájékoztattuk a honfitársakat. Még olyasmire is gondoltunk mint a szárazélesztő elkészítése, vagy épp a ponyvás szekér építése, a patkók magukkal vitele, a fékberendezések javítása, élelmiszerek, ruhák, lábbelik elraktározása, mankók magukkal vitele stb.

Annak érdekében, hogy a vasúti szállítás során a vagonok felső részét is hasznosítani lehessen, honfitársainkat arra kértük, hogy legalább 120 cm magasan búzát szórjanak a tehervagonok padlójára, amire deszkákat, ajtókat helyezzenek. Erre ágytoll kerüljön, amire majd ülni is lehet. A falakra akasszák a ruhákat, a búza közé meg rejtsenek el „zsírosbödönöket” és füstölt húst. Ahol ezeket a tanácsokat megfogadták, az érintett honfitársaknak még a háború utáni első években sem voltak élelmezési nehézségeik. Egy baranyai nagyközségben, egy menekülővonat indulása előtt kártyázó társaságot találtam egy vagonban, gyermekbölcsők és egyéb limlomok között. A többi tehervagon is nagyrészt csak kacattal volt tele. A vonat csak akkor indulhatott útnak, miután a vagonokat élelmiszerekkel töltötték meg. A heves reakciók nem zavartak. Évekkel később aztán hálálkodtak.

A keletről nyugatra, a Schwäbische Türkei területén átvonuló nagyobb szekérkaravánoknak komoly pénzüsszegeket juttattunk, melyből a honfitársak élelmiszertartalékokat szerezhettek be. Így például a Verbász melletti Kiskérből érkező karaván 40 000 pengőt kapott. Ez aztán új bátorságot öntött beléjük!

Minden szinte zökkenőmentesen folyt volna, ha a VoMi nem hozott volna egy sor értelmetlen, bürokratikus rendelkezést.

a) Lezárták a határt Magyarország és az osztrák területek közt a népinémetek [Volksdeutschen] előtt.

b) A bácskai németek egy részét a Balaton előtt elterülő Észak-Somogyba irányították. A Balaton így aztán elzárta a nyugatra vezető menekülési útvonalat. Az átvonuló menekültek maradék részét Somogy Marcali és Böhönye környéki területein helyezték el. Általuk elzárták a Schwäbische Türkei déli és délkeleti részeiből való honfitársak menekülési útját.

c) Csakis a teljesen tájékozatlan VoMi döntésétől függött, hogy a Schwäbische Türkei épp melyik területei üríthetők ki.

d) A Dunán való átkelésre (a keletről érkező menekültek számára) csupán a Kiskőszegnél és Mohácsnál lévő, komppal igen gyéren ellátott átkelőhelyeket nyitották meg. (A bajai Duna-híd hamarosan a levegőbe repült.) A Duna bal partján hatalmas tömegek torlódtak fel a kompátkelőknél. Mi következik, ha az ellenséges repülők ezeket a tömeges megsemmisítésre igen alkalmas célpontokat észreveszik?

Az efféle rendelkezések ellen egészen addig harcoltam, míg Dr. Weibgen a stábjával Pécsre nem érkezett. Hosszú órákon át tartó próbálkozás után, hogy „autoriter” módon meggyőzzenek, a stáb egyik tagja, Kölli (Köhli?) hadnagy [SS-Untersturmführer] felugrott és támogatásáról biztosította a követeléseimet (a rendelkezések eltörlése). Ezzel aztán magával ragadta Weibgen stábjának többségét.

Némely dologra tehát ígéretet kaptam:

a) Aznap éjjel megnyitották a határt.

b) Megígérték a bácskai németek „rövid időn belüli” elvonulását a Birodalom területére.

c) Telefonon azonnal rendelkeztek, hogy a Duna keleti partján összetorlódott honfitársak a folyó keleti partja mentén vonulhatnak észak felé, amíg egy alkalmas átkelőhelyet vagy hidat (Dunaföldvár, Budapest) el nem érnek, szükség esetén pedig a Dunakanyart (Vácnál) megkerülve indulhatnak nyugat felé.

d) Dr. Weibgen ezen a ponton tántoríthatatlan volt.

Mi azonban gyorsan megtaláltuk a megoldást. A következő éjszakán riasztást kaptak a Balatontól délre és keletre lévő bácskai németek. Motoros futárok verték fel őket álmukból azt kiabálva: „Jönnek az oroszok!” Rövidesen óriási tömegek indultak meg a Birodalom területe felé. Már a délelőtt folyamán nyomozás indult annak kiderítésére, ki rendelte el ezt az akciót. Hadbírósgot helyeztek kilátásba. Pécs nem is tudta magát kivonni a gyanú alól.

Ugyanígy a mi suttogó propagandánk hozta mozgásba a Schwäbische Türkei ki nem ürített részeit. Ezután hűséges munkatársaimmal együtt bejártuk a területet, és mindenkit útnak indítottunk, aki kész volt elmenni. A VoMi tombolt. Ám hirtelen a magyar hatóságok is szembefordultak az akciónkkal. Mindeddig lelkes támogatói voltak a kitelepítésnek, most egy szempillantás alatt ellenségei lettek a kivonulásunknak! Ők is hadbírósggal fenyegettek!

52 hosszú tehervonatot szereztünk a Schwäbische Türkeiből való meneküléshez. A honfitársakat arra buzdítottuk, hogy vigyenek magukkal mindenből annyit, amennyit csak akarnak (ellentétben más területek rendelkezéseivel, ahol csak 30 kg poggyászt vehettek magukhoz). Ott, ahol rá tudtuk venni az embereket a távozás-

ra, néhány órával később az elmagyarosodott értelmiség átfordította a már menetre készek hangulatát is. Újra meg kellett próbálkoznunk, majd újra semmivé tették az eredményeinket! Az egész hivatali apparátus ellenünk dolgozott.

Lorenz vezérezredes [itt már a Generaloberst rangfokozatot használja, holott e Wehrmacht-rang SS-megfelelője az Oberstgruppenführer volt] a kocsijával Montenuovo herceg németbólyi kastélyába hozatott. A cél számomra ismeretlen volt. A kastély nagytermében cigányzene mellett nagy tivornya folyt. A pécsi Nádor Szálló éttermében azt mondtam Lorenznek: „Gyermekeink Bosznia hegyei között fognak nyomorultul elpusztulni, miközben otthon egy kegyetlen ellenség mészárolja le a hozzátartozóikat.”

1944. november 26-án Lorenz és Dr. Weibgen ismét Pécsre érkeztek. A vacsora során Lorenz így szólt: „Most jön a második Zenta [az első Savoyai Jenő győzelme volt a török felett 1697-ben] a Délkeleten! A következő napokban a Dunába hányjuk az oroszokat!” Szkepticizmusom miatt felpattant és távozott. Ugyanazon éjjel hajnali 1-kor Weibgen felhívott, és felszólított, hogy legkésőbb reggel 5 órakor minden munkatársammal hagyjam el a várost. Az oroszok már közeledtek. Reggel 7 órakor a munkatársaim elindultak. A második pénztáros már az éjszaka megszökött, s magával vitte a kulcsokat. Becsületbeli kötelességünknek éreztük azonban a pénzesszekrény tartalmának megmentését. Hűséges munkatársaim, Diel, Biber és Gauß megvárták, amíg a hegesztő kinyitotta a páncélszekrényt. Délután 5 órakor hagytuk el a várost, Szigetvár felé. Az összes birodalmi német hivatal rég eltávozott már a városból.

Folyamatosan jártuk a területet, hogy honfitársainkat menekülésre ösztönözzük. Az oroszok által elfoglalt területekről kiszivárgott információk elképzelhetetlen rémtettekről hoztak hírt. Ezekről értesítettük honfitársainkat. A magyar hatóságok e híreket rémmesének nevezték. Már egy órával felvilágosító gyűléseinket követően ellengyűléseket tartottak. Így a honfitársak bizonytalanok maradtak. Több tehervonatot hiányosan megrakodva, gyakran teljesen üresen kellett útnak indítani. Csak akkor, amikor az oroszok már előrenyomultak, kérték tőlünk a szállítóeszközök biztosítását. Ekkor már túl késő volt!

A hideg és tartós őszi esőzések nehezítették a szekérkaravánok előrejutását. Éjjel-nappal a menekülők közelében voltunk, bátorítottuk az embereket, s próbáltuk őket a visszafordulástól eltéríteni. Mégis sokan visszafordultak! Az angolok és amerikaiak bombatámadásai is sok szekérszlopot megtizedeltek. Sopron előtt egy észak-baryai karaván bombazáporba került. A következmények borzalmasak voltak.

A VoMi Stájerországot jelölte ki a Schwäbische Türkei menekültjeinek felvevőterületként. E rendelkezés ellen tiltakoztam, mondván, „az oroszok aligha fogják respektálni a német határt.” Kinevettek. Sajnos, az események engem igazoltak!

Minél közelebb kerültek az oroszok, annál elzárkózóbb lett a magyar lakosság magatartása. Utasításunk honfitársaink számára, miszerint semmit se sajátítsanak ki önkényesen, hanem minden szolgáltatásért tisztességesen fizessenek, meghozta a gyümölcsét. Gyakran az utolsó lehetőségig eladták nekünk az élelmiszereket. Ösz-

szességében a magyar lakosságnak kijár a legőszintébb köszönet a segítségéért; bár csak ugyanez elmondható volna az értelmiségi rétegeről is.

Stájerországban honfitársaink különböző táborokba kerültek. Néhány táborvezető dicséretet és elismerést érdemel mindazért, amivel enyhítették az első szükségét. Többségük azonban méltatlanul és gyakran tolvaj módjára viselkedett. A magunkkal hozott élelmiszerek egy részét ellopták a raktárakból, sőt Grazba is elszállították. Folyamatosan látogattuk a táborokat és tiltakoztunk a visszaélések ellen. A VoMi-hoz intézett panaszokat „zsémbelésnek” minősítették. A derék Dr. Carstanjen megpróbálta áttörni a VoMi-hivatalnokok elzárkózó álláspontját, de végül kénytelen volt kapitulálni. Grazba utaztam a területvezetőhöz [Gauleiter], s egy nagy köteg jegyzőkönyvet vittem magammal. Nem fogadott. Adjutánsa, Dr. Jager azt közölte velem a Gauleiter nevében, hogy haladéktalanul el kell hagynom Stájerországot, mert „a népi németeket [Volksdeutschen] a birodalmi németek [Reichsdeutschen] ellen hergelem”. Hozzátette, örüljek, hogy megúsztam a koncentrációs tábort. Leoben városában már előkészítettek egy tehervagont. A jószándékú körzetvezető [Kreisleiter], Christandl, két további tehervagont csatoltatott a munkatársak számára. Mint a bűnözőket, úgy utasítottak ki minket Stájerországból.

Még Stájerországban jött ki egy VoMi-körlevél, amelyben honfitársainknak parancsba adták, hogy lépjenek be a Volkssturmba. [Ez a II. világháború végső fázisában a Volksbund által Magyarországon is felállított, Heimatschutz nevű milítáns alakulat itteni megfelelője volt.] Mivel láttam, hogy minden elveszett, én is kiadtam egy körlevelet, amelyben visszatartottam a honfitársakat a Volkssturmba való belépéstől. (Nagy szerencsém volt! Ha felfedezték volna, az az életembe került volna.)

Utódaim, Jakob Huber és Daniel Diel, éppúgy kifogásolták a visszaéléseket, mint én. Őket is kiutasították. A VoMi Dr. Weibgen által „felülvizsgálta” panaszaimat még az utolsó pillanatban, ám engem nem is tájékoztattak erről.

Az orosz henger átgázolt Stájerországon. Honfitársaink egy részét rövid úton visszaszállították Magyarországra. Sokan közülük Pécs börtöneiben sínylődtek. Egy részük Tirolba, Salzburgba, Felső-Ausztriába és még a Német Szövetségi Köztársaságba is eljutott. Sokan, akiket Magyarországra visszavittek, később a magyarok által lettek kiutasítva. Az említett osztrák tartományokban maradt honfitársaink többsége az évek

Florian Krämer (1897–1984)

A kép forrása: BRÜCKER (1989), 49.

során az NSzK-ba költözött. Itt becsületességüket és szorgalmukat nagyra értékelik. Csinos házaik és közismert jólétük az általuk végzett újjáépítési munka sikerének tanúbizonyságai.”

Szakirodalom

- BANK Barbara – ÖZE Sándor (2005), *A „német ügy”, 1945–1953. A Volksbundtól Tiszalökiig*, Budapest – München – Backnang
- BEER, Josef (1968), *Flucht aus dem serbischen Banat und der Batschka*. In: SCHMIDT, Josef (Hrsg.): *Die Donauschwaben 1944–1964, Beiträge zur Zeitgeschichte*. München, 32–53.
- BETHKE, Carl (2009), *Deutsche und ungarische Minderheiten in Kroatien und der Vojvodina 1918–1941. Identitätswürfe und ethnopolitische Mobilisierung*, Wiesbaden
- BOTLIK József (2020), *Nemzetünket szolgálták. A visszacsatolt területek felsőházi és képviselőházi tagjai a Magyar Országgyűlésben (1938–1944)*, Budapest
- BÖHM, Johann (2009), *Die deutsche Volksgruppe in Jugoslawien 1918–1941. Innen- und Aussenpolitik als Symptome des Verhältnisses zwischen deutscher Minderheit und jugoslawischer Regierung*, Frankfurt/Main
- BRÜCKER, Christian Ludwig (Red.) (1989), *Florian Krämer. Ein Leben für Volk und Heimat*, München
- Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa. I–V. (1953–1962)*. Bearb. von SCHIEDER, Theodor, Band II. – Ungarn; Band V. – Jugoslawien, Bonn
- GALÁNTA Gergely (2009), *Adalékok a délvidéki háborús bűnösök Jugoszláviába irányuló kiadatási eljárásaihoz*, *Limes*, 2009/3, 177–202.
- JANJETOVIĆ, Zoran (2006), *Die Donauschwaben in der Vojvodina und der Nationalsozialismus*. In: HAUSLEITNER, Mariana – ROTH, Harald (Hrsg.): *Der Einfluss von Faschismus und Nationalsozialismus auf Minderheiten Ostmittel- und Südosteuropa*. München, 219–235.
- KRÄMER, Florian (1968), *Flucht der Donauschwaben aus der Schwäbisch-Türkei*. In: SCHMIDT, Josef (Hrsg.): *Die Donauschwaben 1944–1964. Beiträge zur Zeitgeschichte*. München, 71–76.
- KRONER, Michael (2004), *Umsiedlung und Flucht von Südostdeutschen im Zweiten Weltkrieg*, *Südostdeutsche Vierteljahresblätter*, 2004/4, 332–346.
- LENIGER, Markus (2006), *Nationalsozialistische „Volkstumsarbeit” und Umsiedlungspolitik 1933–1945. Von der Minderheitenbetreuung zur Siedlerauslese*, Berlin
- MIRNIĆ, Josip (1973), *A bácskai németek a Magyarországi Németek Népi Szövetsége kereteiben*, *Történelmi Szemle*, 1973/3–4, 443–467.
- NEIMARLIJA, Ema (2009), *A német kisebbség sajátos helyzete Bácskában a magyar fennhatóság idején, 1941–1944*, *Limes*, 2009/2, 103–111.
- OROSZ László (2024), *Az SS 1944 végi kísérlete a „német vér” evakuálására*, *Regio*, 2024/2, 72–92.
- RASIMUS, Hans (1989), *Als Fremde im Vaterland. Der Schwäbisch-Deutsche Kulturbund und die ehemalige deutsche Volksgruppe in Jugoslawien im Spiegel der Presse*. München
- SPANNENBERGER Norbert (2005), *A magyarországi Volksbund Berlin és Budapest között, 1938–1944*, Budapest
- TILKOVSKY Lóránt (1978), *Ez volt a Volksbund. A német népcsoport-politika és Magyarország, 1938–1945*, Budapest
- TÓTH Ágnes (2018), *Dokumentumok a magyarországi németek történetéhez 1944–1953 / Quellen zur Geschichte der Deutschen in Ungarn 1944–1953*, Budapest
- VITÁRI Zsolt (2012), *„Haza a birodalomba.” A népi németek áttelepítése Németországba*, *Rubicon*, 2012/11, 22–27.
- WÜSCHT, Johann (1966), *Beitrag zur Geschichte der Deutschen in Jugoslawien für den Zeitraum von 1934 bis 1944*, Kehl